

BANK AUDITIDA MUXIMLIK VA AUDITOR RISKINI TAKOMILLASHTIRISH

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi 23 25 BHAH guruh magistranti

Sharipov Islomjon Iskandar o'g'li

Islomjon62000@gmail.com

ORCID: 0009-0000-0189-6484

IMPROVING IMPORTANCE AND AUDITOR RISK IN BANK AUDIT

Master's student of the Bank and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan 23 25

BHAH group

Sharipov is the son of Islamjon Iskandar

Islamjon62000@gmail.com

JEL Classification: G 24, M42

Annotatsiya: Bank sektoridagi audit moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, banklarni tekshirishga xos bo'lgan risklar - ularning murakkab operatsiyalari, tartibga solish talablari va moliyaviy o'zaro bog'liqliklari tufayli - auditorlar uchun jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Ushbu maqola bank auditida auditorlik riski va uning umumiy audit sifatiga ta'sirini tushunishni yaxshilash usullarini o'rganishga qaratilgan. Mavjud adabiyotlar va amaliy tadqiqotlarni tahlil qilish orqali biz audit sifatini oshirish bilan birga auditorlik riskini kamaytirish strategiyalarini aniqlaymiz. Bank sektoridagi audit moliyaviy hisobotlarning shaffofligi, ishonchliligi va to'g'riligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu jarayon bank tizimlarining murakkab operatsiyalari va kuchli tartibga solish talablari bilan chambarchas bog'liq. Banklarning moliyaviy o'zaro bog'liqliklari tufayli bu

audit jarayoni boshqa sanoat tarmoqlariga qaraganda ko'proq murakkab va qiyin bo'lishi mumkin. Ushbu maqola tadqiqoti bank auditida auditorlik risklarini kamaytirish va audit sifatini oshirish usullarini o'rganishga qaratilgan. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va amaliy tadqiqotlar yordamida biz turli auditorlik usullari va yondashuvlarini ko'rib chiqamiz, shuningdek, bank sohasidagi auditorlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beramiz. Xususan, auditorlik riskini kamaytirishning innovatsion usullarini, xususan, texnologiyalardan foydalanish, ilg'or audit texnikalari va auditorlarning professional malakasini oshirish orqali audit jarayonini optimallashtirish strategiyalarini aniqlashni maqsad qilganmiz. Maqola natijalari banklar uchun moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini oshirishga yordam beradigan amaliy takliflar shaklida tavsiya etiladi. Shuningdek, bu tadqiqot auditorlik firmalari uchun tavakkalchiliklarni kamaytirish, auditorlarning samaradorligini oshirish va

audit jarayonini optimallashtirish bo'yicha yo'l-yo'riqlarni taklif etadi.

Abstract: Auditing in the banking sector is important in ensuring the transparency and reliability of financial statements. At the same time, the risks inherent in auditing banks—due to their complex operations, regulatory requirements, and financial interdependence—present significant challenges for auditors. This article aims to explore ways to improve understanding of audit risk in bank auditing and its impact on overall audit quality. Through an analysis of existing literature and case studies, we identify strategies to reduce audit risk while improving audit quality. Auditing in the banking sector is an important tool in ensuring the transparency, reliability and accuracy of financial statements. This process is closely related to the complex operations of banking systems and strong regulatory requirements. Due to the financial interdependence of banks, this audit process can be more complex and difficult than in other industries.

The research of this article is aimed at studying methods of reducing audit risks and improving audit quality in bank auditing. With the help of analysis of existing literature and case studies, we will consider various auditing methods and approaches, as well as reveal the specific features of auditing activities in the banking sector. In particular, we aim to identify innovative methods of reducing audit risk, in particular, strategies for optimizing the audit process through the use of technologies, advanced audit techniques and professional development of auditors.

The results of the article are recommended in the form of practical

proposals that help to increase the reliability and transparency of financial statements for banks. The study also offers guidance for audit firms to reduce risk, improve auditor effectiveness, and optimize the audit process.

Kalit so'zlar: Auditor riski, bank auditi, audit sifati, o'ziga xos risk, nazorat riski, aniqlash riski, moliyaviy vositalar, ichki nazorat, audit tuzatishlari, risklarni boshqarish, ma'lumotlar tahlili, moliyaviy shaffoflik, audit texnologiyasi, me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik.

Key words: Auditor risk, bank auditing, audit quality, inherent risk, control risk, detection risk, financial instruments, internal control, audit adjustments, risk management, data analysis, financial transparency, audit technology, regulatory compliance

Kirish. Bank auditi moliyaviy ma'lumotlarning to'g'riligi va ishonchligini ta'minlash orqali moliya tizimini himoya qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, bank operatsiyalarining murakkabligi sababli, auditorning noto'g'ri auditorlik xulosasi berish ehtimoli sifatida tavsiflangan auditorlik riski yuqoriligicha qolmoqda. Auditorlik tavakkalchiligi jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, masalan, manfaatdor tomonlar uchun moliyaviy yo'qotishlar va bank va auditorlik kompaniyasining obro'siga putur etkazishi mumkin.

Ushbu tadqiqotning maqsadi bank auditida auditorlik risklarini boshqarishning ahamiyatini oshirish yo'llarini o'rganishdir. Xususan, biz auditorlik riski audit sifatiga qanday ta'sir qilishini tahlil qilishni va ishonchli audit jarayonini ta'minlash uchun ushbu risklarni kamaytirish mexanizmlarini o'rganishni maqsad qilganmiz.

Material va Metod. Muhimlik" tushunchasiga ilmiy jihatdan ta'rif berishdan avval uning lug'aviy ma'nosiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq, ya'ni "muhim" kerakli, ahamiyatli, jiddiy, alohida ahamiyatga ega bo'lgan, ahamiyat jihatdan birinchi darajali degan ma'nolarni anglatadi.

Axborot, agar uning tushirib qoldirilishi yoki buzib ko'rsatilishi ma'lum hisobot beruvchi tadbirkorlik sub'ekti to'g'risidagi moliyaviy axborot asosida foydalanuvchilar tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga ta'sir qilishi mumkin bo'lsa, u muhim deb hisoblanadi. Boshqacha aytganda, muhimlik, alohida tadbirkorlik sub'ektining moliyaviy hisoboti doirasidagi axborotga tegishli bo'lgan moddalarning mohiyati va kattaligi yoki ikkalasiga ham asoslangan, tadbirkorlik sub'ektiga xos bo'lgan o'rinlilikning bitta jihatidir.

Muhimlik – bu hisobot ko'rsatkichlarining shunday kattaligiki (yoki sifati), ularni hisobotda aks ettirilmasligi yoki buzib ko'rsatilishi ana shu hisobotdan foydalanuvchi mutaxassislarni noto'g'ri qaror qabul qilishiga olib keladi.

Muhimlikning nazariy asoslariga to'xtaladigan bo'lsak, muhimlik – MHXS lari asosida tayyorlanadigan moliyaviy hisobot tuzishda unga zarur bo'ladigan axborotlarning sifat xususiyatini ifodalaydi. MHXS bo'yicha kontseptual asoslarida moliyaviy hisobotni tayyorlashda axborotlarning sifatini ta'minlashda quyidagi xususiyatlari ham e'tiborga olinishi lozim:

- tushunarlilik (understandability);
 - ishonchlilik (reliability);
 - taqqoslanuvchanlik (comparability).
- "Muhimlik" tushunchasidan foydalanish va uni qo'llash sharti MHXSlar

asosida tayyorlanadigan moliyaviy hisobotlarning shakllanishi talaygina xo'jalik jarayonlaridan (operatsiyalaridan) tashkil topishi bilan bog'liqdir.

"Muhimlik" tushunchasini tom ma'noda talqin etadigan bo'lsak, so'z birinchi navbatda moliyaviy hisobotning katta qiymatga ega bo'lgan elementlari xaqida boradi. Masalan, debitorlik qarzlari balans jami summasining 30%ni tashkil etsa, uni hisobotda noto'g'ri aks ettirilishi oqibatida undan foydalanuvchilarni qarorlar qabul qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Lekin shuni ham ta'kidlash lozimki, hisobot moddalarining muhimligi faqat ularning qiymatiga emas, balki iqtisodiy mohiyatiga ham bog'liqdir. Masalan, xo'jalik yurituvchi sub'ekt yangi faoliyat turini taqdim etishi natijasida yuzaga keladigan risklar va shart sharoitlar moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarning qarorlariga jiddiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Shunday qilib hisobot moddalarining muhimligini belgilashga quyidagi omillar ta'sir qilishini inobatga olinishi lozim deb o'ylaymiz:

Hisobot moddalarining qiymati;

Hisobot moddalarining iqtisodiy mohiyati; Ikkita omil kombinatsiyasi.

Moliyaviy hisobot moddalarining muhimligini belgilashda ularning miqdor va sifat xususiyatlari ham muhim rol o'ynashi mumkin. Masalan, tovar moddiy zahiralarni hajm jihatdan (puldagi ifodasi) va uning tarkibiga kiruvchi elementlari "xom ashyo", "yarim tayyor mahsulotlar", "tayyor mahsulotlar" (sifat xususiyati) to'g'risidagi axborotlar hisobotda aks etishi lozim. Xalqaro standartlarga asosan moliyaviy hisobotda aks ettirilgan ma'lumot undan foydalanuvchilar uchun muhim deb qaralsa, moliyaviy hisobot shakliga shu muhim

hisoblangan ma'lumot orqali kritilgan o'zgartirish hech qanday huquqiy jihatdan ta'sirga uchramaydi.

Moliyaviy hisobotning muhim moddalariga nisbatan MHXSlari qo'llaniladi. Bizning bunday xulosaga kelishimizga sabab "Hisob siyosati, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar" nomli Moliyaviy hisobot xalqaro standartida moliyaviy hisobotga ta'sir etish darajasi ahamiyatsiz bo'lgan ko'rsatkichlar hisob siyosatida aks etmaydi, deb e'tirof etilganligidadir.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda muhimlik kontsepsiyasini quyidagi yo'nalishlarda shakllantirish mumkin:

moliyaviy hisobotda xususiyati jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan muhim moddalar (ko'rsatkichlar) alohida-alohida aks etishi lozim;

muhim bo'lmagan moddalarni uning xususiyati va funktsiyalaridan kelib chiqqan holda umumlashtirish;

moliyaviy hisobotda aks etmaydigan ayrim ko'rsatkichlar hisobotga ilova sifatida keltiriladigan hujjatlarda ochib berilish lozim.

Shuni yodda tutish lozimki, muhimlik mutloq va nisbiy miqdorlarda

aniqlanishi mumkin. Muhimlikni nisbiy miqdorlarda aniqlash moliyaviy hisobot moddalarining sifat xususiyatlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, xarajatlarni hisobotda aks ettirish jarayonida yo'l qo'yilgan 1 mln. so'mlik xato, foydasi 1 mlrd. so'mni tashkil etuvchi sub'ekt uchun muhim emas, lekin foydasi 3 mln. so'mni tashkil etuvchi sub'ekt uchun muhimdir. Xato haqida gap ketganda, sub'ekt xodimlari tomonidan u bilmasdan yoki qasddan sodir etilishi mumkin. Ikkinchi holat auditorlar tomonidan o'rganilganda hisobotdagi xatoliklar evaziga auditorlik riskini ortishi natijasida muhimlik darajasi kamaytiriladi (ya'ni o'rganilayotgan moddaning iqtisodiy mohiyatiga qaraladi).

Yana bir misol keltirsak, sodir etilgan kichkina xatolik zarar bilan chiqqan sub'ektni foyda bilan chiqishiga olib keldi.

1-jadval: Sub'ekt yillik moliyaviy hisobotidagi ma'lumotlar.

Sub'ekt buxgalteriyasidagi ma'lumot			
Xato aniqlagunga qadar holat		Xato aniqlangandan keyingi holat	
Hisobot moddasi	summasi	Hisobot moddasi	summasi
Daromad	1000 so'm;	Daromad	1000 so'm;
Xarajat	995 so'm;	Xarajat	1005 so'm;

Foyda	5 soʻm;	Zarar	5 soʻm;
-------	---------	-------	---------

Lekin keyin aniqlanishicha subʼektning yillik moliyaviy hisobotida XARAJATLAR 10 soʻmga kamaytirilib koʻrsatilgan. Bu xolatda hammada bir savol tugʻiladi, yaʼni daromadning 1%ni tashkil etgan 10 soʻmlik xato moliyaviy hisobotni tayyorlashda muhimmi? Bu savolga "HA" deb javob beramiz. Chunki, aniqlangan xatolikning mutloq va nisbiy miqdori kichik boʻlsa ham, u zarar bilan chiqqan subʼektning foyda bilan chiqishiga sabab boʻldi, bu esa hisobotdan foydalanuvchi professional mutaxassislar zarar bilan chiqqan subʼektga investitsiya kiritish toʻgʻrisidagi qarorlar qabul qilishiga keskin taʼsir etadi. Muhimlik moliyaviy hisobotning boshqa xususiyatlariga ham taʼsir oʻtkazadi. Masalan, moliyaviy axborotlarning toʻliqligi ularning muhimligini hisobga olgan xolda shakllantirilishi lozim. MHXSlari asosida tayyorlanayotgan hisobot boʻyicha muhimlik uni fundamental, yaʼni shakldan mazmunning ustunligi tamoyili asosida oʻrganiladi, tahlil qilinadi.

Amaliy jihatdan muhimlik moliyaviy hisobotning sifat xususiyatini ifodalab qolmasdan, uni tuzishda yoʻl qoʻyilishi mumkin boʻlgan xatolikning eng yuqori chegarasini belgilab, shu chegaradan oshgan xatoliklar, tushirib qoldirishlar hisobot berayotgan subʼekt tomonidan toʻgʻrilanishi shartligini nazarda tutadi.

Amaliyotda moliyaviy hisobotning moddalar boʻyicha muhimlik darajasi chegaralarini belgilash tartibi yuzasidan MHXSlarida ham Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan tamoyillari (GAAP-Generally Accepted Accounting Principles (AQSh)) standartlarida ham aniq tavsiya

yoki takliflar keltirilmagan. Moliyaviy hisobot boʻyicha muhimlik darajasi chegarasini belgilash mutaxassisning amaliy koʻnikmalari, bilim darajasi va subʼekt moliyaviy-xoʻjalik faoliyatining xususiyatlarini tushunish darajasiga bogʻliqdir.

Muhimlik darajasini aniqlash tartibi MHXSlariga nisbatan Auditning Xalqaro Standartlarida (AXS) kengroq yoritilgan. Xususan, 315-sonli "Muhim buzib koʻrsatishlar risklarini tadbirkorlik subʼektini va uning muhitini bilish asosida aniqlash va baholash", 320-sonli "Auditni rejalashtirish va bajarishda muhimlik", 450-sonli "Audit jarayonida aniqlangan buzib koʻrsatishlarni baholash", 600-sonli "Maxsus koʻrib chiqishlar – guruh moliyaviy hisobotlarining auditi (jumladan komponent auditorlari ishlari)" nomli Auditning Xalqaro Standartlarida yoritilgan.

Moliyaviy hisobotlar auditini oʻtkazishda auditorning umumiy maqsadlari moliyaviy hisobotda firibgarlik yoki xatoga yoʻl qoʻyilishi natijasida muhim buzib koʻrsatishlar bor-yoʻqligi xususida auditorga moliyaviy hisobot barcha muhim jihatlarda moliyaviy hisobotni taqdim etishning qoʻllaniladigan asosiga muvofiq tayyorlanganligi toʻgʻrisida oʻz fikrini bildirish; moliyaviy hisobot boʻyicha hisobot (xulosa) chiqarish va audit natijalariga muvofiq AXS talab etgan axborotni taqdim etish imkonini beradigan oqilona ishonch hosil qilishdan iborat.

320-sonli "Auditni rejalashtirish va bajarishda muhimlik" nomli AXSga muvofiq moliyaviy hisobotlarni taqdim etish asoslari muhimlikni turli nuqtai nazardan

muhokama qilishi mumkinligiga qaramay, umuman olganda ular quyidagilarni tushuntiradi:

Buzib ko'rsatishlar, shu jumladan tushirib qoldirishlar, agar ular o'z-o'zicha yoki boshqa buzib ko'rsatishlar bilan birga, oqilona mo'ljallarga ko'ra, foydalanuvchilarning moliyaviy hisobot asosida qabul qilingan iqtisodiy qarorlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa, muhim deb baholanadi;

Muhimlik to'g'risida mulohazalar yuzaga kelgan vaziyat nuqtai nazaridan chiqariladi va buzib ko'rsatish summasi yoki xususiyatiga yoinki buzib ko'rsatishning ham summasi, ham xususiyatiga bog'liq bo'ladi;

Moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar uchun muhim hisoblanadigan masalalar to'g'risida mulohazalar guruh sifatidagi foydalanuvchilarning moliyaviy axborotga bo'lgan umumiy ehtiyojlarini ko'rib chiqishga asoslanadi. Masalan, Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha qo'mita tomonidan qabul qilingan "Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish asosi"da ko'rsatib o'tilishicha, tijorat tashkilotlarida, investorlarning ehtiyojlarini qondiradigan moliyaviy hisobotni taqdim etish boshqa foydalanuvchilar aksariyat qismining talablarini ham qondirishi mumkin, chunki investorlar mazkur sub'ekt uchun riskli kapital etkazib beruvchilar hisoblanadi. Auditor tomonidan muhimlik darajasini belgilash professional mulohaza masalasi hisoblanadi va moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarning moliyaviy axborotga bo'lgan ehtiyojlarini auditor qanday tushunishiga bog'liq bo'ladi. Ushbu kontekstda auditor foydalanuvchilar

xususida quyidagilarni taxmin qilishi uchun asoslar mavjud:

ular biznes, iqtisodiy faoliyat va buxgalteriya hisobi sohasida bilimga ega, shuningdek moliyaviy hisobotda taqdim etilgan axborotni oqilona darajada qunt bilan o'rganishga tayyor;

ular moliyaviy hisobot muhimlik darajasidan kelib chiqib tayyorlangani, taqdim etilgani va audit qilinayotganini tushunadi;

ular hisoblab chiqilgan baholardan foydalanish, mulohaza yuritish va bo'lg'usi voqealarni ko'rib chiqishga asoslangan summalarning baholanishi noaniq ekanini tan oladi;

moliyaviy hisobotda ifodalangan axborot asosida oqilona iqtisodiy qarorlar qabul qiladi.

Auditorlar tomonidan muhimlik darajasini belgilash professional mulohaza chiqarishni nazarda tutadi. Moliyaviy hisobotlar uchun muhimlik darajasini belgilashda sanoq boshi sifatida tanlangan mo'ljalga nisbatan ko'pincha foiz hisobi qo'llaniladi. Tegishli mo'ljalni belgilashga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillar orasida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin:

- moliyaviy hisobot elementlari (masalan, aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromadlar, xarajatlar);

- muayyan tadbirkorlik sub'ekti moliyaviy hisobotlaridan foydalanuvchining asosiy e'tibori qaratilgan moddalar bormi (masalan, faoliyatning moliyaviy natijalarini baholash maqsadida foydalanuvchilar foyda, daromad, yoki sof aktivlarga alohida e'tiborni qaratishlari mumkin);

- agar tadbirkorlik sub'ektining faoliyat (hayot) tsikli tugallanmagan bo'lsa, tadbirkorlik sub'ektining xususiyati,

shuningdek u ishlayotgan soha va iqtisodiy muhit;

- tadbirkorlik sub'ekti mulkining tarkibiy tuzilishi va uni moliyalashtirish usuli (masalan, tadbirkorlik sub'ekti o'z kapitali hisobidan emas, balki faqat qarzga olingan kapital hisobidan moliyalashtirilsa, foydalanuvchilar asosiy e'tiborni tadbirkorlik sub'ekting daromadiga emas, balki aktivlari va ularga bo'lgan da'volarga qaratishlari mumkin).

Ideal holatda xo'jalik yurituvchi sub'ekt mutaxassislari va auditorlar tomonidan balans, daromad va xarajat moddolari bo'yicha "muhimlik nuqtasi" (chegarasi) bir xil qiymatni tashkil etishi kerak, lekin amaliyotda bunday emas. MHXSlari asosida tayyorlanayotgan hisobotga nisbatan sub'ektning o'zi muhimlik chegarasini qat'iyroq belgilash lozimligini auditorlar e'tirof etishadi. Masalan, auditorlik tekshiruvda moliyaviy hisobot uchun muhimlik darajasi 10 mln. so'm etib etib belgilansa, tekshirilayotgan sub'ekt MHXS asosida shakllantirgan moliyaviy hisoboti uchun 1 mln. so'm atrofida belgilagan bo'lishi lozim. Bu sub'ekt moliyaviy hisobotni tayyorlashda yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklarni kamaytirishga olib keladi.

Mustaqil moliyaviy nazorat yoki audit bozor iqtisodiyotining ajralmas elementi hamda mamlakat iqtisodiyotini xavfsizligini ta'minlovchi faoliyatdir. Auditorlik faoliyati iqtisodiyotda o'z funksiyalarini to'liq amalga oshirish uchun quyidagi ob'ektiv shartlar bajarilishi lozim:

mamlakatda qulay investitsion muhitning yaratilganligi; sud-huquq tizimining rivojlanganligi;

davlatning mustaqil moliyaviy nazorat kotseptiyasini amalga oshirish bo'yicha ehtiyoji.

Auditorlik faoliyati g'arb mamlakatlarida evalyutsion yo'l bilan rivojlangan bo'lsa, bizning mamlakatimizga bozor iqtisodiyotining elementlaridan biri sifatida kirib keldi. Natijada milliy auditorlik faoliyatining rivojlanish darajasi rivojlangan mamlakatlar auditorlik faoliyatining rivojlanish darajasiga muvofiq kelmay qoldi. Yuzaga kelgan muammoni bartaraf etishda mamlakatimizda bir qator ijobiy ishlar amalga oshirildi. Xususan:

faoliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy baza shakllantirildi; auditorlik faoliyatining milliy standartlari ishlab chiqildi va h.

Bu ijobiy ishlar bilan bir qatorda auditorlik faoliyatida haligacha o'z echimini kutayotgan bir qancha muammolar o'z echimini topmagan. Xususan shunday muammolardan biri bu auditorlik tekshiruvda auditorlik riskini aniqlash va baholash tartibi bo'yicha haligacha olimlar va amaliyotchilar tomonidan yagona fikrga kelinmagan.

Bizga ma'lumki iqtisodiyotning erkinlashuvi sharoitida faoliyat yurituvchi sub'ektlar o'zaro munosabatlarida audit muhim element hisoblanadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ekt rahbariyati, mulkdori va uni davlat bilan o'zaro munosabatida audit muhim ahamiyat kasb etishini inobatga olsak, axborotdan foydalanuvchilar oldida auditorlar to'liq javobgar ekanligini e'tirof etishimiz mumkin. Shunday ekan auditor taqdim etayotgan xulosasining ishonchliligiga to'liq javobgardir, buning e'tiborli jihati shundaki, auditor xo'jalik operatsiyalarini, tovar moddiy zahiralari va boshqa aktivlar hamda o'z va qarz

mablag'larini yoppasiga tekshiruv o'tkazmasligi bois xulosaning ishonchliligi yuzasidan risk yuzaga keladi. Bu riskni aniqlash va baholash, uning kritik va maqbul chegarasini aniqlash auditorlar oldidagi asosiy muammo hisoblanadi.

Auditorlik riskini baholash muammosi ko'p qirralidir. Risk-bu qarorlarni qabul qilish natijasida belgilangan maqsadga qisman yoki to'liq erisha olmaslik ehtimolidir. Ya'ni risk belgilangan maqsadga erishish uchun qabul qilingan qarorlar samaradorligini baholovchi ko'rsatkichdir.

Xorij olimlaridan U.Messier Auditorlik riski – moliyaviy hisobotda muhim buzib ko'rsatishlar mavjud bo'lgan holda auditor tomonidan ungga muvofiq bo'lmagan auditorlik xulosasini taqdim etishdir deb ta'rif bergan.

E.Arens va J.Lobbeklar esa auditorlik riski –moliyaviy hisobotda haqiqatda muhim buzib ko'rsatishlar mavjud bo'lganda, moliyaviy hisobot to'g'ri va ob'ektiv tuzilganligi to'g'risidagi auditorning ijobiy fikri deb e'tirof etishgan.

Auditorlik riski - auditor tomonidan sub'ektiv ravishda belgilanadigan, auditorlik tekshiruvi yakunlari bo'yicha moliyaviy hisobot uning ishonchliligi tasdiqlanganidan keyin aniqlanmagan jiddiy buzilishlarni o'z ichiga olishi mumkinligini e'tirof etish yoki

aslida bunday buzilishlar moliyaviy hisobotda bo'lmada, unda jiddiy buzilishlar mavjudligini e'tirof etish ehtimolidir deb 9-sonli "Muhimlik va auditorlik riski" nomli auditorlik faoliyatining milliy standartida ta'rif berilgan.

Auditorlik riskini aniqlash va baholash "Muhim buzib ko'rsatishlar risklarini tadbirkorlik sub'ektini va uning muhitini bilish asosida aniqlash va baholash" nomli 315-sonli, "Baholangan risklarga javoban auditorning harakatlari" nomli 330-sonli auditning xalqaro standartlarida ko'rib chiqilgan, bizning mamlaktimiz auditorlik faoliyatida esa "Muhimlik va auditorlik riski" deb nomlangan 9-sonli standartdagina ko'rib chiqilgan. Bizning fikrimizcha auditning xalqaro standartlari asosida auditorlik faoliyatining milliy standartlarini qayta ishlab chiqish lozim deb o'ylaymiz.

Yuqoridagi mulohazalarni umumlashtirgan holda aytadigan bo'lsak, auditor xo'jalik faoliyatidagi xato va kamchiliklarni to'liq aniqlay olmaydi. Bu holatni, bizning fikrimizcha, auditorlik tekshiruvidan ajratib bo'lmaydigan cheklovlarning mavjudligi bilan izohlashimiz mumkin(1-chizma).

1-chizma: Auditda riskni paydo bo'lish shartlari

Ushbu cheklovlardan xalos bo'la olmaslik auditorlik teshiruvida auditor tomonidan moliyaviy hisobotdagi muhim xato va kamchiliklarni aniqlay olmasligi natijasida auditorlik riskini nol darajaga tushirish imkoni yo'qligi bilan ifodalanadi.

Birinchidan, auditor moliviy hisobotdagi muhim buzib ko'rsatishlar mavjud emasligini etarli ishonch bilan ta'kidlaydi, mutloq ishonch bilan emas. Ushbu cheklovning yuzaga kelishi asosiy sabablari:

- auditorlik tekshiruvida testlash va tanlash amallarini qo'llanilishi;

- mijoz-korxonaning buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimi mukammal emasligi, ya'ni korxonada faoliyatida xato va kamchiliklar yo'qligini kafolatlay olmaydi. Ikkinchidan, mijoz-korxonada faoliyat yuritish muhitidagi noaniqliklar (tashqi muhit). Bu noaniqliklar va ularni bartaraf eta olmaslikka quyidagi holatlar ta'sir

o'tkazadi:

- tekshirilayotgan sub'ekt faoliyat yuritayotgan muhit bo'yicha to'liq va ishonchli ma'lumotlarni cheklanganligi;

- etkazib berilayotgan ma'lumotlarni auditor tomonidan qayta

ishlash va baholash ko'nikmasining cheklanganligi;

- tekshirilayotgan sub'ekt tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir etuvchisalbiy holatlarning tasodifiy paydo bo'lishi;

- mijoz-korxonada ichidagi xar xil toifadagi ziddiyatlar.

Uchinchidan, auditorlik riskini aniqlash va baholash auditorning bilim darajasi, malaka va ko'nikmasi asosida shakllanadigan professional muloxazasi natijasidir. Bunda asosiy muammo auditorlarning bilim saviyasi va malaka hamda ko'nikmalarining turli darajadali auditorlik riskini aniqlash va baholashda turli yondoshuvlarga olib kelishidadir.

To'rtinchidan, auditorlik faoliyati tadbirkorlik faoliyatidir, ya'ni uning faoliyati foyda olishga qaratilganligidadir. Auditorlik tashkiloti mijoz-korxonada munosabatlarida kelishmovchiliklarni yuzaga kelishi oqibatida uni yo'qotishi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek auditorlik riski va uning komponentlarini baholash bo'yicha yagona metodika mavjud emas. Buning asosiy sababi auditorlarning xo'jalik faoliyati bo'yicha professional mulohazalarining turlichaligi, mijoz faoliyati

xususiyatlarining takrorlanmasligi, hisob va ma'lumotlarni taqdim etish tartib qoidalarining o'ziga xos xususiyatlarining mavjudligidadir. Shular qatori auditorlik riski va uning komponentlarini aniqlash va baholash bo'yicha auditorlik faoliyatining milliy standartlarida ham auditning xalqaro standartlarida aniq tavsiyalar keltirilmagan. Lekin auditorlik riskini baholashda auditorlar tomonidan ishlab chiqilgan testlar, savolnomalar keng qo'llaniladigan metodlar hisoblanadi.

Natijalar. Xalqaro audit standartlari bo'yicha Kengash (IASB) tomonidan muhimlik darajasini aniqlash bo'yicha qo'llanma ishlab chiqilgan. Masalan, 600-sonli "Guruhlar moliyaviy hisobotining auditi" nomli (ISA 600- Special Consideration Audits Group Financial Statements) auditning xalqaro standartlarida "ko'p komponentli" tuzilmaga ega bo'lgan sub'ektlarda muhimlik darajasini aniqlashning qo'yidagi qoidalarini keltirilgan:

1) bo'limlar, filiallar, sho'xbalar uchun muhimlik darajasi umumiy guruh uchun aniqlangan muhimlik darajasidan past bo'lishi lozim;

2) har bir komponent uchun alohida muhimlik darajasi belgilanadi;

3) komponent uchun belgilangan muhimlik darajasi "umumguruh" bo'yicha muhimlik darajasiga to'g'ridan to'g'ri bog'lanmagan, boshqacha qilib aytganda barcha komponentlar bo'yicha muhimlik darajalarining yig'indisi guruh bo'yicha aniqlangan muhimlik darajasidan yuqori bo'lishi mumkin.

Auditning xalqaro standartlarida "komponent" atamasiga – guruh yoki komponentning rahbariyati tomonidan guruh moliyaviy hisobotlari tarkibiga kiritilishi

lozim bo'lgan moliyaviy ma'lumotlar tayyorlanadigan tadbirkorlik sub'ekti yoki biznes faoliyatidir deb ta'rif keltirilgan. Komponent rahbariyati – Komponentning moliyaviy ma'lumotlarini tayyorlashga javobgar boshqaruv.

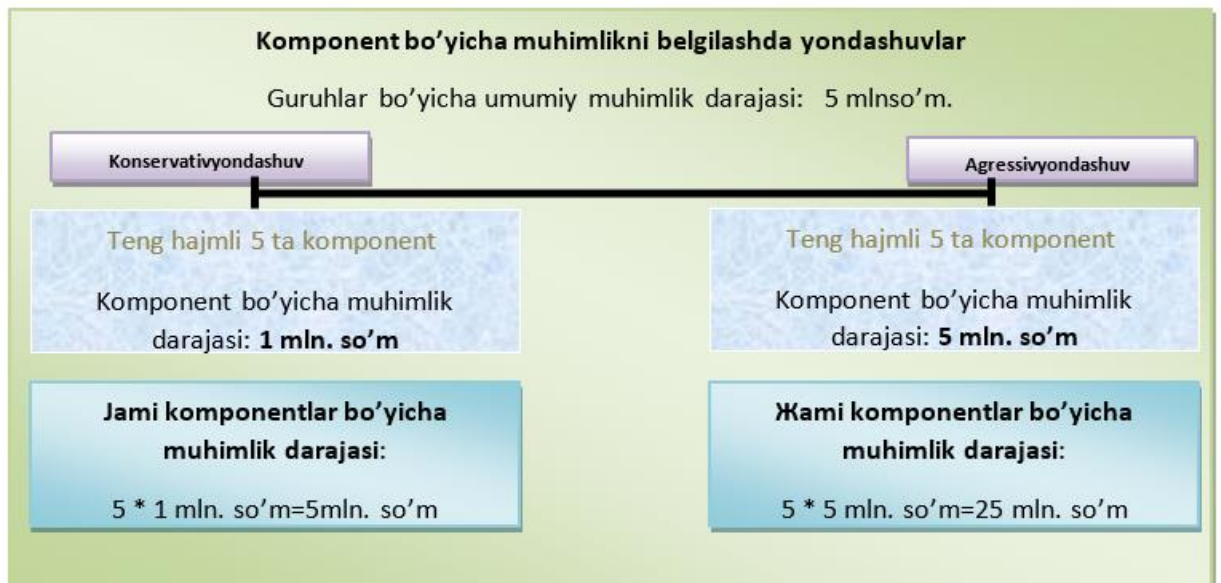
Yuqorida keltirilgan mulohazalarni misollarda ko'rib chiqamiz.

Hajmi jihatdan bir biriga teng bo'lgan 5 ta sho'ba korxonalar guruhi MHXS bo'yicha hisobot tayyorlashadi. Guruhlar bo'yicha balans jami summasi 100 mln. so'mni tashkil etgpn. Umumiy guruh uchun muhimlik darajasi 5 mln. so'm (balans jami summasining 5% i) qilib belgilangan. Bu yerda shuni e'tiborga olish lozimki, komponentlar miqyosida muhimlik darajasini belgilashda cheklovlar mavjud:

- komponent bo'yicha muhimlik darajasi 1 mln. so'mdan kam belgilanmasligi shart, aks holda umumguruh uchun belgilangan muhimlik darajasiga etmasligi mumkin. Masalan, komponent bo'yicha muhimlik darajasini 800 ming so'm miqdorida belgilasak, unda komponentlar bo'yicha jami muhimlik darajasi 4 mln. so'mni tashkil etadi, bu esa biz yuqorida umumguruh uchun belgilangan muhimlik darajasidan (5 mln. so'm) kamdir;

- komponent bo'yicha muhimlik darajasining maksimal chegarasi 5 mln. so'mdan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Birinchi holat konservativ yondashuv hisoblanib zarur bo'lmagan "kichik(ahamiyatsiz)" tuzatishlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi. Ikkinchi holat agressiv yondashuv bunda hisobot tayyorlanishi jarayonida muhim yo'l qo'yilgan xatoliklar tuzatilmasdan qolishi mumkin.

2-chizma. Komponent bo'yicha muhimlikni belgilashda yondashuvlar

Konservativ yondashuv bo'yicha guruhlar bo'yicha umumiy muhimlik darajasi 5 mln. so'm 5 ta komponentga oddiy arifmetik taqsimlash yo'li bilan taqsimlanadi. Bizning misolimizga muvofiq sho'ba korxonalar hajm jihatdan teng bo'lganligi munosabati bilan ularning xar biriga muhimlik darajasini 1 mln. so'm qilib belgilaymiz. Agar biz o'rganayotgan komponentlar hajm jihatdan xar xil bo'lganda ham guruh uchun umumiy muhimlik darajasi 5 mln. so'mni tashkil etgan bo'lar edi, ammo uni komponentlarga taqsimlash har bir komponentning salmog'iga mutanosib ravishda taqsimlanar edi.

Komponentlar bo'yicha muhimlik darajasini 5 mln. so'm miqdorida belgilanishi (ya'ni guruhlar uchun umumiy muhimlik darajasiga teng miqdorda, belgilanishi), xatoliklarni aniqlanmaslik riskini oshirishga olib keladi.

600-sonli AXS asosan filiallar bo'yicha muhimlik darajasi belgilangan ikkita qiymat oralig'ida belgilash tavsiya sifatida keltirilgan, unda filiallar, sho'ba korxonalar va bo'linmalar uchun muhimlik

darajasi qanday aniqlanishi bo'yicha aniq qo'llanma(yo'llanma) mavjud emas.

Xulosa. Bank auditida auditorlik tavakkalchiligi bank operatsiyalarining murakkabligi va ko'lami tufayli katta qiyinchiliklar tug'diradi. Ushbu tadqiqot audit sifatini yaxshilash uchun auditorlik riskining uchta asosiy komponentini - o'ziga xos xavf, nazorat xavfi va aniqlash riskini tushunish va boshqarish muhimligini ta'kidlaydi. Amaliy tadqiqotlar va mavjud adabiyotlarni tahlil qilish natijasida ko'rinib turibdiki, derivativlar kabi moliyaviy vositalarning murakkabligi va ichki nazorat tizimlarining zaif tomonlari banklardagi audit riskining asosiy omillari hisoblanadi.

Ushbu risklarni kamaytirish uchun auditorlar murakkab moliyaviy mahsulotlar haqidagi bilimlarini oshirishlari, ichki nazoratni baholashni yaxshilashga e'tibor qaratishlari va noto'g'ri ma'lumotlarni yaxshiroq aniqlash uchun ma'lumotlar tahlili kabi texnologiyalardan foydalanishlari kerak. Bundan tashqari, auditorlar va bank rahbariyati o'rtasidagi uzluksiz aloqani rivojlantirish xavf-xatarlarga boy sohalarni yumshatib, har ikki tomonning risklarni

boshqarish strategiyalari bo'yicha mos kelishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Хамдамов Б., Илхомов Ш., Каримов Н., Машарипов О., Хожиев М. Амалий аудит. Дарслик-Т.: "Iqtisod-Moliya", 2021й. – 360 б.
2. Хамдамов Б.К. Аудит халқаро стандартлари: Дарслик -Т.: "IQTISOD- MOLIYA", 2020 й. – 290 б.
3. O'zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri). 2021 yil 25 fevral. O'RQ-677-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 4 avgustdagi qarori.
5. «Auditorlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-5210-son Qarori. <http://lex.uz>
6. «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4611 son Qarori. <http://lex.uz>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3946-son Qarori. <http://lex.uz>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17-yanvardagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini" faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5635-sonli Farmoni. <https://nrm.uz>